

Рецензия дисертация Костадин Паев. Автор: Петър Стоянович	БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ Институт за исторически изследвания
Изходящ №	дата ..... 201 г.
Входящ № 315	дата 08.05.2018 г.
София 1113, бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 870 21 91	

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на доц. д-р **КОСТАДИН ИЛИЕВ ПАЕВ**
„Търновската конституция в светлината на балканския
конституционализъм от XIX век. Сравнително историко-правно
изследване“, за присъждане на научната степен „доктор на науките“.
 Професионално направление: 2.2. История и археология. Научна
 специалност: История на България (Нова българска история), 2018 г.

доц. дин Петър Стоянович

Доцент Паев е добре познат в академичните среди с изследванията си за българската държава и право, за обвързаността между средното образование и висшето юридическо образование, както и проблемите на европейската интеграция и обучението по история у нас. Той е и зам. декан на Правно-историческия факултет на ЮЗУ. Безспорно се числи към най-компетентните познавачи на конституционната тематика и нейните регионални специфики.

В този смисъл предложената монографията на доц. Паев идва да запълни безспорна празнина в съвременната ни историческа наука, поднасяйки едно задълбочено, лишено от конюнктурни страсти и многопосочко изследване. Сравнителното изучаване на балканските основни закони през 19 век е било цел на мнозина изследователи у нас и в чужбина, но единици от тях са достигали близо така до предначертанието си.

Избраната от автора тема е мащабна, нелека и твърде многоплаstова. Под ѝгъла, под който са разгледани и анализирани проблемите на балканския конституционализъм и специфичното място на Търновската конституция в него, както и в този обем, монографията дава една цялостна картина и е първият завършен труд в българската историография.

Основните проблеми и насоки на проучването са ярко откроени. Те илюстрират базисните тенденции в развитието и промените в конституционализма в Югоизточна Европа, а последователните тези на автора придават на труда оригинален и новаторски характер. Авторът динамично, но изчерпателно запознава с основните проблеми и противоречия на конституционализма в Югоизточна Европа, поднасяйки и подходящ сравнителен баланс с практиката на централно- и западно европейските монархии от периода, което придава значимост на монографията.

Основните, поставени от автора цели (сред които изтъквам най-ярките според мен):

- * обзор на балканските специфики на конституционализма,
- * цялостно изследване на балканския конституционализъм през 19 век като част от европейски модели, и
- * обективната оценка на Търновската конституция

са постигнати успешно.

Като изключителна заслуга и принос на доц. Паев бързам да подчертая:

- * Влиянието на предосвобожденските проекти за конституционно управление върху съзнанието и работата на авторите на Търновската конституция, благодарение на което ясно се показва, че продуктът не е просто взаимстван отвън или „измислен“ в рамките на заседанията, а иманентна част от мисленето на политическата класа;

- * Аргументираното преосмисляне на преките заемки в българската и в балканските конституции от Белгийската от 1831 г., които всъщност са заложени във френските конституционни проекти от края на 18 в., частично и в английски конституционни проекти;
- * отказът му да „степенува“ балканските конституции по демократичност, което иначе би олекотило задълбочения му научен труд, без да спестява разликите между румънската, сръбската, гръцката и българската конституция в сравнителен план (богато поднесено в глава 3);
- * позоваването на конкретни текстове от първоизточниците, а не генерални сравнения, базирани на вече направени изследвания по въпроса;
- * разглеждане на конституциите на балканските държави (Гърция 1864 г., Румъния 1866 г., Сърбия 1869 г.) на базата на направен съвременен превод на български език, при ползване на поредица от извори и изследвания на английски, руски и сръбски език.

Изследването на доцент Паев е структурирано в предговор, увод, три глави и заключение, две приложения и списък с литературата. Разпределението на обема е хармонично и балансирано. Обемът е 430 страници.

Уводът обхваща цялостно проблема на балканския конституционализъм, като подава всички завършени и задълбочени изследвания по темата, както в историческа реминисценция, така и в конюнктурен план. Налага се естественото заключение, че досега са налице редица изследвания и публикации у нас и в чужбина, но липсва обхватна и детайлна монография, посветена на проблема на конституционализма в Югоизточна Европа, особено в контекста на западноевропейската практика в тази посока.

Първа глава е посветена на балканския конституционализъм на 19 век до Освобождението на България. Ключовото влияние през този период е на

Френската революция, дала тласък на национално-освободителните движения на Балканите, но и „спряна“ от консервативната бариера на великите сили, които са склонни да поддържат интегритета на Османската империя с цел възпиране на руското разширение на юг и югоизток.

Ценен е обзорът на конституционното развитие на територията пионера на Балканите – Йонийските острови.¹ Разположени най-близо до Западна Европа и изложени на нейното пряко влияние, непосредствено след революцията на островите проникват идеите на модерния конституционализъм, увенчан с т. нар. Конституция на Ушаков (1799 г.) – първият приложен конституционен проект на Балканите. Година по-късно е създадена и въведена т. нар. „Византийска конституция“, върху която управлява „Републиката на седемте острова“, която авторът правилно определя като аристократична република от федеративен тип. Важен акцент е разделението на обща (за всички острови) и специална (за всеки остров) конституция плюс заключителни разпоредби. Обърнато е специално внимание и на конституцията от 1803 г., продължила съществуванието си едва няколко години поради второто и окончателно завладяване на островите от Наполеон I (1807 г.). След Виенския конгрес островите са британски протекторат, и като такъв приемат нова конституция през 1817 г., според която британският комисар е (почти) фактически управник, като от него зависи санкцията на всеки закон, изборът на президента и сенаторите, като дори има законодателна инициатива.

Задълбочено и подробно авторът разглежда гръцкия конституционен опит от 19 век, като разделя изследването си на логичните три периода: республикански, абсолютистки и конституционно-монархичен. Първият обхваща периода 1822-1832 г. със събранието в Епидавър (1832), приело първата конституция, носеща подчертаното влияние на френските основни закони от края на 18 век. Година по-късно е приета втората конституция, засилваща централизацията, ролята на законодателната власт и гарантираща в по-голяма степен гражданските свободи. През 1827 г. се ражда третата

¹ Обхващащи множество острови в Йонийско море, най-големите от които са: Корфу (Керкира), Левкада, Кефалония, Итака, Закинтос, Китира.

конституция, а Националното събрание избира за пръв държавен глава бившия руски външен министър Каподистрия. След убийството му, Националното събрание гласува т.нар. „Конституция на хегемона“ (1832; хегемон“=държавен глава), без тя да влезе в действие. С възшествието през 1833 г. на баварския принц Ото фон Вителсбах като Отон I Гръцки започва десетгодишният период на абсолютната монархия, завършила с (принудителното) приемане на конституцията от 1844 г., сложила началото на конституционната монархия в страната, но предоставяща на държавния глава редица правомощия. През 1863 г. на трона, под името Георгиос I, се възкачва датският принц Кристиан-Вилхелм, а година по-късно е приета поредната конституция, имаща пряка релация с белгийския (1831) и датския (1864) основни закони, и издържана в достатъчно демократичен дух, че да дава основание целият последващ период на държавно развитие на Гърция да бъде наричан просто „коронована демокрация“.

Румънският опит е подробно разгледан в гл.I-III и започва с ранните прояви на конституционализма в Дунавските княжества – дело на аристократичните среди в противоборство срещу абсолютизма. На първо място това е молдовският проект „Карвунари“ от 1822 г., в който все още в недостатъчна степен е уредено разделението на властите и контролът над монарха.

Като протекторати на Руската империя², през 1831 и 1832 г. в княжествата са изгответи органически регламенти под ръководството и на базата на проект на императорския управител граф Киселев.

До изработването на базовия основен закон от 1866 г., опитът в двете княжества минава през конституционния проект от 1838 г. на впоследствие видния участник в революцията от 1848 г. Йон (Йоан) Къмпинеану³,

² Съгласно договора от Кючук Кайнарджа (1774 г.) Влашко и Молдова са възстановени под султански суверенитет, но Русия добива правото да защитава християнските поданици в цялата империя и да се намесва пред Портата от името на двете княжества.

³ Грешно изписан от автора като Цъмпинеану.

съдържащ за пръв път и цяла глава, посветена на обединението на румънските земи на полуострова. В Молдова, от своя страна, това е проектът на Михаил Когълничану⁴ от 1848 г. Десет години след този проект държавата се оформя като изборна монархия с персонална уния на княжествата Влашко и Молдова.

1866^{-та} е годината на възшествието на румънския престол под името Карол I на принц Карл фон Хоенцолерн-Зигмаринген.⁵ Но в същата година е приета и новата държавна конституция, стъпила върху цитирани румънски проекти, но и върху френските (1814 и 1830) и белгийската конституция от 1830 г. Прякото следствие на основния закон за българското население е забраната за екстрадиране на политически емигранти, което превръща Румъния в люлка на революционната ни емиграция.

Сръбският опит в конституционализма през 19 век също е свързан с борбата за независимост, като началото е формално поставено през 1804 г. с въстанието на Караджордже и резултира в 1808-1811 г., когато са приети два акта за регулиране отношенията между предводителя и правителствения съвет. Първата класическа сръбска конституция (т.нар. Сретенски устав) от 1835 г. е сравнително модерна за времето си, най-вече заради ясното влияние на западноевропейската традиция в нея. Султанският Хатишериф от 1838 г. е по-скоро ферман, административен акт, но без да е истинска конституция заляга в основата на управлението на Сърбия до 1869 г. Разглеждайки поредица от политически и законодателни действия на сръбската управляваща класа, авторът умело описва спецификите на сръбския парламентаризъм от 40-те до 60-те години на 19 век, като го квалифицира като нетипичен за времето си и характерен за по-ранните му етапи. Уставът от 1869 г. е разгledан като повратен момент в конституционното развитие на Сърбия; качествено новото ниво на изработка на този модел го прави съпоставим с тези на Гърция и Румъния.

⁴ Грешно изписан от автора като Михай.

⁵ Грешно изписан от автора като Хоенцолерн.

В Османската империя има три ранни акта в периода на Тензимата с формална платформа за гражданските права и свободи като *Sened-i-İttifak* (Акт на съгласието между султана и едрите провинциални управители-аяни) от 1808 г., Гюлханенският хатишериф (*Tanzimât Fermâni*) от 1839 и Хатихумаюна (*İslâhat Fermâni*) от 1856 г. Всички те имат октroiран характер и липсата на договорен характер прави защитата на изброените права на населението зависими от конюнктурата.

Конституцията от 1876 г. е изработена под натиск за реформи и от комисия, начело с водещия османски реформатор Мидхат паша, и определя империята като унитарна и неделима държава. Правата на султана остават в такъв обем, че правят невъзможно създаването на конституционна монархия. Авторът Костадин Паев с право подчертава дълбоката монархическа и религиозна природа на Османската империя, която е фактическият препъни камък за всякакво развитие в западна посока. Тази конституция преживява – на фона на големи парламентарни проблеми - до началото на 1878 г., когато е отменена окончателно от султана.

Авторът умело е подредил и аргументирал изводите си в края на Глава първа, като е подчертал, че модерният конституционализъм се появява в Югоизточна Европа сравнително скоро след възникването му; че основният му мотив е борбата за национална независимост; че в балканските конституции се срещат както различна практика, така и различни форми на държавно управление и на форми; че първите основни закони са на първично ниво.

Втора глава е посветена на българския конституционализъм до Освобождението 1878 г. Авторът уместно забелязва, че българските конституционни идеи следват както утвърдения принцип на балканските

държави за борба за национална независимост, така са и относително навременни през първата половина на века и особено след Кримската война. Конституционните идеи до 1856 г. имат следните характеристики, подробно описани от автора: монархически характер (просветен монарх), обвързаност с църковната борба, протагонисти на различни възгледи за бъдещето на бъдещата държава.

Втората половина на 60-те години може да се смята за периода на ранна поява на български конституционализъм, най-вече поради динамиката на освободителното движение, но и на външнополитическите реакции на Хатихумаюна. Първите проекти се свързват с емигрантските организации Добродетелна дружина и ТЦБК, макар предложенията и на двете организации да са твърде различни. След Априлското въстание от 1876 г. биват създадени два типа проекти за управление: на свободна българска държава с васален княз, консервативна конституция, и на автономна българска област в рамките на Османската империя, като конституцията въобще не фигурира в позицията. Потушаването на въстанието дава аргументи и засилва еволюционното крило на емиграцията, начело с имена като братя Георгиеви, Бурмов, Цанков, Балабанов. Авторът подробно разглежда и паралелно с това създадените чужди проекти за българска автономия, като Скайлър-Церетелев (национална автономия), Игнатиев (административна автономия), Солсбъри (ограничени автономни права) и т.н. Цариградската конференция също изработва подобен проект, предвиждащ два автономни вилаета, които не включват всички територии, преимуществено населени с българи.

Важен извод на автора, доказан в глава втора, е влиянието на предосвобожденските проекти за конституционно управление върху съзнанието и работата на авторите на Търновската конституция, благодарение на което ясно се показва, че продуктът не е просто взаимстван

отвън или „измислен“ в рамките на заседанията, а иманентна част от мисленето на политическата класа (виж стр.2 на тази рецензия).

Глава трета прави обстоен сравнителноправен анализ на Търновската конституция (ТК) с другите конституции в ЮИЕ. Важна позиция на доц. Паев в тази глава е идейното наследство на ТК и отлично приведените доказателства, от които става ясно, че Белгийската конституция от 1831 г. машинално се сочи за първоизточник на българската, но самата Белгийска е плод на конституциите във Франция от края на 18 век, а някъде и на английския конституционен опит. В този смисъл безспорен приносен елемент има аргументираното преосмисляне на преките заемки в българската и в балканските конституции от Белгийската от 1831 г., които всъщност са заложени във френските конституционни проекти от края на 18 в., частично и в английски конституционни проекти (виж стр.3 на тази рецензия).

В глава трета, раздел II – IX, авторът доц. Костадин Паев дава широкоспектърна сравнителна платформа на балканските конституции от втората половина на 19 век, посветена, съответно на: монархическия институт, народното представителство, изпълнителната власт, права и свободи на гражданите, църква и религия, съдебна власт, територия и местна управление, войска и държавни символи, ревизия на конституцията.

Завършвайки изследването си с поредица от изводи, авторът подчертава между другото: основна форма на държавно управление на Балканите през 19 век е конституционната монархия от класически дуалистичен тип; сходство в повечето правомощия на монарха; два вида регентство; различни форми на народно представителство, ВНС в само две държави; монархът е глава на изпълнителната власт; министрите отговарят пред депутатите; голямо припокриване на защитата на правата и свободите във всички конституции; господство на Източното Православие, отношенията между църква и държава се ureждат с особени закони; различна уредба на съдебната власт

пи териториалния въпрос в различните основни закони; възможност за ревизия на основния закон („гъвкави“ и „твърди“ конституции).

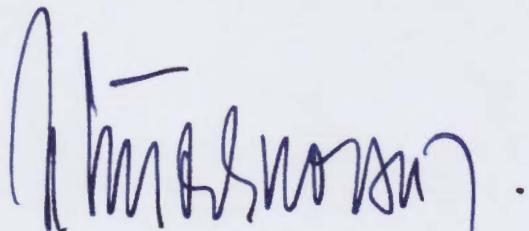
Обобщавайки рецензията си за научния труд бих искал да подчертая следното:

- * Работейки над анализа и заключенията доц. Паев е ползвал много богата научна литература и изворов материал.
- * Практически е работено върху всички досега публикувани сериозни изследвания, като те са дообогатени с гледните точки на автора.
- * Паев подкрепя изводите си с точни и ясни цитати и препратки, което доказва не само отлично познаване на материала, но и научна компетентност да промени някои установени, но не дотам актуални заключения на историческата наука.
- * И в трите глави срещаме безспорни приносни моменти – както по отношение на тълкуването на досега известни становища, така и полезна критика към някои от тях;
- * Разнообразната изворова база и дълбокото познание на материала придават на изследването една задълбоченост, която го превръща в стожер на изучаването на процесите в Югоизточна Европа през 19 век, особено по отношение на конституционните идеи, проекти и реализации;
- * Научно-справочният апарат е изработен много добре.

На базата на тези изводи смятам, че пред нас е задълбочен научен труд на утвърден изследовател, работещ по темата от десетилетия. Предложената дисертация е широкомащабно и професионално изследване, което ще намери своето първостепенно място както в българската и балканската, така и в цялата европейска историография.

В заключение си позволявам да предложа на Научното жури на конкурса да присъди на доц. д-р Костадин Илиев Паев за труда му „Търновската конституция в светлината на балканския конституционализъм от XIX век. Сравнително историко-правно изследване“, научната степен „доктор на науките“ (Професионално направление: 2.2. История и археология. Научна специалност: История на България (Нова българска история), 2018 г.).

София, април 2018 г.

доц. д.и.н. ПЕТЬР СТОЯНОВИЧ

секция „Нова българска история“

ИИстИ, БАН